

Ewa Leniart

**USIŁOWANIE ZMIANY USTROJU PAŃSTWA
ORAZ USIŁOWANIE USUNIĘCIA ORGANÓW WŁADZY
JAKO ZBRODNIĘ STANU.
ZARYS PROBLEMU**

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule są przestępstwa szczególnie niebezpieczne dla istnienia państwa, zwane w nauce prawa karnego zbrodniami stanu. Zostały one uregulowane w art. 86 §1 i 2 dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego (dalej: kkwp)¹.

Aby oddać wagę i znaczenie zbrodni stanu z art. 86 §1 i 2 kkwp, należy przypomnieć, czym były przestępstwa zwane zbrodniami stanu. Były to czyny zabronione, których sprawca zmierzał do usunięcia organów władzy państwowej lub zmiany ustroju państwowego w drodze przemocy. Przestępstwa te w historii prawa stanowiły grupę szczególnych czynów zabronionych nie tylko z uwagi na zagrożone w wyniku działania przestępnego dobro prawne, ale także na pewną prawidłowość w odniesieniu do tych przestępstw, która polegała na tym, iż zwiększenie liczby pociąganych do odpowiedzialności karnej za popełnienie zbrodni stanu było odwrotnie proporcjonalne do społecznej akceptacji ustroju państwa i władzy państwowej.

W praktyce stosowania prawa karnego zdarzało się wielokrotnie, iż subsumcja zdarzeń faktycznych pod przepisy prawne sankcjonujące odpowiedzialność karną za czyny zwane zbrodniami stanu prowadziła do nadużyć w zakresie stosowania i interpretacji tych przepisów. Bowiem jedynie władza państwowa, legitymująca się społeczną akceptacją i zaufaniem obywateli, nie uciekała się do nadużyć interpretacyjnych w tym względzie.

Okresem szczególnych nadużyć w zakresie stosowania przepisów prawa karnego, sankcjonujących odpowiedzialność za działania, które uznawano za zbrodnie stanu, był okres przejmowania, a następnie umacniania władzy przez

¹ DzU RP z 1944 r. nr 6, poz. 27.

komunistów. Wynikało to głównie z faktu, iż lata 1944–1955 w polskim wymiarze sprawiedliwości to okres ulegania wpływom nauki radzieckiej, a w konsekwencji odejścia od rozwiązań prawnych znanych państwom demokratycznym oraz od osiągnięć polskiej nauki i doktryny prawa karnego².

Art. 86 kkwp w §1 i 2 sankcjonował dwa rodzaje przestępstw. Pierwszym z nich było przestępstwo polegające na usiłowaniu zmiany w drodze przemocy ustroju państwowego, drugim zaś przestępstwo polegające na usiłowaniu usunięcia w drodze przemocy organów władzy państwowej. Z oboma tymi przestępstwami wiązano ogromne znaczenie społeczne, które wynikało z dużej wartości dóbr prawnych zagrożonych w wyniku działań przestępnych, o których mowa. Z tego powodu warto dokonać pobieżnej, z uwagi na objętość niniejszego artykułu, analizy ewolucji regulacji prawnych w tym zakresie.

Przestępstwo usiłowania zmiany ustroju oraz przestępstwo usiłowania usunięcia organów władzy państwowej były szczególnym rodzajem przestępstw zdrady kraju. Wyjątkowe znaczenie tym czynom zabronionym nadała radziecka nauka prawa karnego oraz praktyka orzecznicza komunistycznego wymiaru sprawiedliwości, przyjmując, że głównym celem stosowania tychże przepisów prawa było „łamanie oporu wroga klasowego”, a nie zaś wymierzanie sprawiedliwości³.

W celu przybliżenia pojęcia zdrady stanu należało sięgnąć do jego słownikowej definicji. Za słownikiem języka polskiego można przyjąć, że zdrada to przejście na stronę nieprzyjaciela albo wydanie kogoś ewentualnie czegoś wrogowi⁴. Natomiast zdrada stanu to przestępstwo polityczne będące zamachem na wewnętrzne bezpieczeństwo państwa, jego ustroj, rząd lub osobę piastującą najwyższą władzę w państwie⁵.

² Cezura czasowa została przyjęta za M. Zaborskim, który argumentuje, że lata 1944–1955 wyznaczają dla wymiaru sprawiedliwości okres jednolity pod względem obowiązujących regulacji prawnych. Za daty skrajne tego okresu przyjęto lata, w których zostały przyjęte akty prawne mające duży wpływ na stosowanie przepisów o odpowiedzialności karnej za zbrodnie stanu, uregulowane w rozdz. XVII kkwp. 23 września 1944 r. PKWN wydał dekret Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (DzU RP z 1944 r. nr 6, poz. 23.), zaś 5 kwietnia 1955 r. Sejm PRL uchwalił ustawę o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (DzU RP z 1955 r. nr 15, poz. 83). Po roku 1955 nastąpiła zmiana nie tylko w zakresie właściwości rzeczowej sądów wojskowych, ale także odejście od powszechnego stosowania odpowiedzialności karnej za przestępstwo usiłowania zmiany w drodze przemocy ustroju państwa lub organów jego władzy. Więcej zob. M. Zaborski, *Ustrój sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955*, Lublin 2005, s. 6–7.

³ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2005, s. 97.

⁴ *Słownik języka polskiego*, t. III: R–Z, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, s. 931.

⁵ *Ibidem*.

Na gruncie prawnym definicja pojęcia zbrodni stanu, czyli zbrodni przeciwko państwu, ewoluowała. Po raz pierwszy pojawiła się w prawie rzymskim, gdzie zbrodnię stanu określono mianem *perduellio*⁶. Był to czyn zabroniony, który mógł być popełniony tylko na szkodę państwa rzymskiego. Następnie doszło do wyodrębnienia z pojęcia „*perduellio*” pojęcia „*crimen maiestatis populi Romani imminutae*”, które wprawdzie także oznaczało przestępstwo przeciwko państwu, ale mogło ono zostać popełnione na skutek działań skierowanych przeciwko interesom zewnętrznym państwa oraz przeciwko jego ustrojowi⁷.

Dalsza ewolucja zbrodni stanu dokonała się w średniowiecznym Zwierciadle Saskim, gdzie wprowadzone zostało pojęcie „*crimen laesae maiestatis*”. Był to, podobnie jak w prawie rzymskim, czyn zabroniony przez prawo, ale skierowany przeciwko jakiegokolwiek, uznanej w prawie średniowiecznym, zbiorowości ludzkiej. Zatem *crimen laesae maiestatis* było zarówno przestępstwem przeciwko państwu, jak też każdej innej organizacji stworzonej przez ludzi oraz uznanej przez prawo. Dodatkowo jednak pojęciem „*crimen laesae maiestatis*” zostały objęte czyny polegające na zdradzie wobec osoby, w stosunku do której sprawca miał szczególny obowiązek lojalnego zachowania⁸. Oznaczało to, iż ofiarą *crimen laesae maiestatis* mógł być zarówno monarcha, jak też senior w przypadku pozostawania sprawcy czynu zabronionego w zależności feudalnej.

Zatem w porównaniu ze starożytnym pojęciem „*perduellio*” pojęcie „*crimen laesae maiestatis*” było pojęciem szerszym, obejmującym nie tylko przestępstwo przeciwko państwu, jako zbiorowości ludzkiej, ale także każdy czyn zabroniony skierowany przeciwko monarsze lub innej osobie, której władza w państwie była uznawana.

W XIX w. francuska nauka prawa karnego przyjęła, że przestępstwo zbrodni stanu należy utożsamiać z przestępstwem politycznym. Uznanie czynu zabronionego za przestępstwo polityczne skutkowało zagrożeniem odrębnymi, z reguły surowszymi, sankcjami karnymi i okrutniejszym sposobem traktowania sprawców tych przestępstw w porównaniu ze sprawcami przestępstw pospolitych. Ponadto w następstwie założenia, że było to przestępstwo polityczne, przyjęto, że zdrada kraju była przestępstwem popełnianym przeciwko bezpieczeństwu zewnętrznemu państwa⁹. Oznaczało to, iż

⁶ J. Wojciechowska, *Rozwój pojęcia zdrady jako przestępstwa przeciwko państwu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 8.

⁷ Prawo rzymskie dokonuje podziału czynów skierowanych przeciwko państwu na czyny przeciwko ustrojowi wewnętrznemu państwa i jego reprezentacji oraz na czyny skierowane przeciwko bezpieczeństwu zewnętrznemu państwa. Więcej zob. H. Rajzman, *Zdrada kraju w prawie polskim*, Warszawa 1948, s. 21–23.

⁸ J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 10.

⁹ H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 11.

przestępstwem zdrady kraju było działanie stanowiące zamach skierowany bezpośrednio i wprost przeciwko narodowi lub jego władzy, którego celem było naruszenie egzystencji państwa lub zmiana jego formy ustrojowej, zagwarantowanej w konstytucji¹⁰. Ta definicja pojęcia zdrady kraju została wprowadzona po raz pierwszy we francuskim kodeksie karnym z 1810 r.¹¹

Redakcja przepisów kodeksu karnego z 1810 r. umożliwiła podział przestępstw przeciwko państwu na zbrodnie skierowane przeciwko niepodległości i bezpieczeństwu państwa oraz zbrodnie skierowane przeciwko konstytucji i głowie państwa¹². Podkreślić należy, że na gruncie przedstawionego stanu prawnego francuska nauka prawa w odniesieniu do przestępstw przeciwko niepodległości państwa, nienaruszalności jego terytorium i ustrojowi politycznemu przyjęła, że niecelowe jest używanie pojęcia „zdrada”. Argumentowano bowiem, że samo użycie tego terminu łączy się z negatywną oceną moralno-polityczną sprawcy¹³. Tymczasem przyjmowano, iż regulacja prawna powinna zapewniać maksymalny obiektywizm, a zatem niedopuszczalne było używanie takich terminów prawnych, które wprowadzały ocenę ustawodawcy i wpływały negatywnie na podmioty stosujące prawo.

Odmienne rozwiązanie prawne w tym zakresie przyjęła niemiecka nauka prawa karnego. Na gruncie niemieckim założono, iż zdradą kraju był czyn, którego dopuścić się mógł wyłącznie obywatel państwa, który przez swe zachowanie naraził na niebezpieczeństwo wolność, niepodległość i godność własnego narodu¹⁴. Ta definicja nabrała charakteru ustawowej definicji pojęcia zdrady kraju po wprowadzeniu jej do kodeksu karnego bawarskiego z 1813 r. Dodatkowo na gruncie tejże regulacji prawnej wprowadzono podział na przestępstwa polegające na występowaniu przeciwko konstytucji w zakresie zmiany ustroju i w zakresie dziedziczności tronu. Były to tzw. przestępstwa zdrady głównej (*hochverrat*), które były zagrożone najwyższą karą. Drugim rodzajem przestępstw przeciwko państwu były przestępstwa zdrady kraju (*landsverrat*), które polegały na działaniach zmierzających do oderwania części

¹⁰ *Ibidem*, s. 12.

¹¹ Regulacja tego kodeksu obejmuje kazuistycznie wymienione przestępstwa zdrady kraju. Były to: korupcja obywateli, wywołanie zamieszek, udzielenie schroniska emigrantom, otwieranie więzień oraz sprowadzanie broni do Paryża. Te czyny były uznane za przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu wewnętrznemu i zewnętrznemu państwa. Regulacja kodeksu karnego francuskiego, choć kazuistyczna, była jednak dość lakoniczna. W art. 75 tegoż kodeksu został zdefiniowany czyn zdrady państwa, którym było „podniesienie broni przeciwko Francji”. Regulacja ta nie zawierała zamkniętego katalogu czynów wyczerpujących znamiona przestępstw. Dodatkowo wyodrębnione zostały przestępstwa polegające na zamachu lub spisku na życie cesarza lub przeciw osobie cesarza, które nazwano zbrodniami obrażonego majestatu (art. 86 kodeksu karnego francuskiego). Więcej zob. J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 23.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ H. Rajzman, *Zdrada kraju w prawie polskim*, Warszawa 1948, s. 10–11.

jego terytorium, szpiegostwie, prowadzeniu na niekorzyść swego państwa rokowań z obcym państwem lub sprowadzeniu interwencji obcego państwa w celu zrealizowania roszczeń sprawcy wobec własnego kraju¹⁵.

Wprowadzenie w niemieckim prawie karnym podziału przestępstw przeciwko państwu na przestępstwa zdrady głównej i zdrady kraju poddane zostało krytyce. Jako zarzut podnoszono, iż pojęcie zdrady głównej nie mogło być ustawowo zdefiniowane inaczej jak tylko przez wyliczenie poszczególnych stanów faktycznych. Zatem podział zbrodni stanu na przestępstwa zdrady głównej i zdrady kraju uznawano za podział płynny i niemożliwy do precyzyjnego rozgraniczenia¹⁶. Nawet wprowadzenie dodatkowego kryterium wyodrębnienia obu rodzajów zrad w postaci zagrożenia dla zewnętrznego lub wewnętrznego bezpieczeństwa państwa uznano za nietrafne, gdyż obiektywne i jednoznaczne zdefiniowanie obu tych kryteriów było niemożliwe¹⁷.

Bezspornym osiągnięciem niemieckiej nauki prawa karnego było utrwalenie założenia, że każde przestępstwo skierowane przeciwko państwu było przestępstwem przeciwko jego obywatelom, którzy w państwo byli zorganizowani¹⁸. Istotą zdrady kraju było więc świadome wystąpienie jednostki przeciwko społeczeństwu, do którego jednostka należała¹⁹. Za zdradę kraju można było uznać każdy akt przychylności dla obcej organizacji państwowej, pod warunkiem jednak, iż stanowił on uzewnętrznienie zamiaru sprawcy i był oparty na złamaniu obowiązku wierności wobec własnego państwa²⁰. Jednocześnie na gruncie prawa karnego niemieckiego nie dokonano ustawowego zdefiniowania, jakie konkretne działania wyczerpywały znamiona zdrady kraju. Poprzez wnioskowanie *a contrario* przyjęto, iż każde działanie, które było korzystne dla obcego państwa, stanowiło zdradę kraju, przy założeniu jednak, że działanie na korzyść innego państwa było sprawą wtórną i niekoniecznie musiało być objęte zamiarem działania sprawcy, choć przestępstwo zdrady kraju zawsze wymagało umyślnego działania i skierowane było na osiągnięcie z góry założonego celu²¹.

Następstwem rozwoju nauki prawa karnego w zakresie definicji ustawowej pojęcia zbrodni stanu było wypracowanie założenia, że jednym z rodzajów tego przestępstwa było usiłowanie zmiany ustroju państwowego, a drugim – usiłowanie usunięcia organów jego władzy. Przestępstwom tym zostało nadane

¹⁵ J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 18–19.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Zatem jest rzeczą zrozumiałą, iż każdy obywatel państwa miał obowiązek powstrzymać się od wszelkich działań, które stanowić mogły zagrożenie dla woli zbiorowości zorganizowanej w państwo.

¹⁹ H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 14.

²⁰ *Ibidem*, s. 16.

²¹ *Ibidem*.

szczególne znaczenie, gdyż każde działanie zwrócone w kierunku obalenia istniejącego ustroju wewnętrznego państwa lub reprezentującej je władzy państwowej zostało uznane za działanie przestępne. Jednocześnie przyjęto, że dane działanie może być zakwalifikowane jako przestępne pod warunkiem zaistnienia – jako znamienia czynu zabronionego – działania przy użyciu przemocy. Bowiem czynności nakierowane na zmianę istniejącego ustroju wewnętrznego państwa lub reprezentującej je władzy państwowej, dokonywane w ramach przepisów prawa regulujących w szczególności prawa polityczne obywateli nie mogły być uznane za działania przestępne²². Dodatkowo kolejnymi wyznacznikami uznania danego działania za zbrodnię stanu były zamiar oraz gwałtowny zamach na naczelną władzę państwową lub ustrój polityczny państwa. Celem działania przestępnego musiało być osłabienie państwa na skutek zaistnienia wewnętrznego wstrząsu wywołanego dokonaniem zamachem²³. Zatem zgodnie z zamiarem sprawcy zamach przeprowadzony przez obywatela państwa miał zwiększyć szanse na zwycięstwo obcego państwa²⁴.

Pojęcie zbrodni stanu na gruncie prawa karnego polskiego pojawiło się w prawie pisanym w XVI w., kiedy to przepisy prawa przewidywały sankcję karną za zdradę kraju. Takie przepisy zawierała m.in. konstytucja sejmu krakowskiego z 1539 r., na gruncie której przyjęto, że przestępstwem zdrady kraju były wyłącznie przestępstwa skierowane przeciwko osobie króla²⁵.

Kolejne regulacje w tym względzie zawierały statuty litewskie, a następnie konstytucja sejmu walnego krakowskiego koronacji królewskiej z 1588 r.²⁶ Przepisy tego ostatniego aktu prawnego wprowadziły odpowiedzialność karną za dwa rodzaje przestępstw zbrodni stanu, tj. zdradę kraju i *crimen laesae maiestatis*. Za zdradę kraju uznano przestępstwa polegające na zorganizowaniu buntu zbrojnego, przekazaniu nieprzyjacielowi tajemnic państwowych, poddaniu zamku, samowolnym naruszeniu traktatów międzynarodowych lub zawiązaniu rokoszu. Natomiast czyny zwane *crimen laesae maiestatis* obejmowały wyłącznie przestępstwa popełnione przeciwko królom²⁷.

Kolejne regulacje prawne zbrodni stanu zawarte zostały w przepisach Ordynacji Sądów Sejmowych z 1776 r., konstytucji z 3 maja 1791 r. oraz w prawie o sądach sejmowych z 28 maja 1791 r. Na gruncie tych regulacji

²² *Ibidem*, s. 18.

²³ *Ibidem*, s. 19.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, s. 41.

²⁶ Konstytucja zawierała regulacje dwóch rodzajów zbrodni stanu: zamachów na króla i zamachów na zewnętrzne bezpieczeństwo państwa. Sprawy te – jako sprawy o szczególnym znaczeniu – były rozpoznawane przez tzw. sąd sejmowy, w skład którego wchodził: król, posłowie i senatorowie, którym pozostawiono swobodę wymiaru kary w zależności od uznania sądu. Więcej zob. A. Dziadzio, D. Malec, *Historia prawa. Prawo karne w świetle źródeł*, s. 15; H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 42.

²⁷ J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 11.

wyodrębniono przestępstwa przeciwko narodowi i przestępstwa przeciwko rządowi polskiemu. Za każdy z tych rodzajów przestępstw przewidziano liczne i dotkliwe sankcje, jednak z wyłączeniem kary śmierci. Stanowiło to nowatorskie rozwiązanie prawne i wyprzedziło w tym zakresie regulacje prawne innych państw europejskich.

Zdrada kraju została także zdefiniowana w Ustawie karnej dla Zachodniej Galicji z 1796 r.²⁸ Na gruncie tej regulacji prawnej użyto pojęcia zdrady głównej i przyjęto, że było nią każde działanie zmierzające do dokonania gwałtownej zmiany ustroju²⁹. Jednocześnie przyjęto, że przestępstwa zdrady głównej, w przeciwieństwie to rozwiązania prawnego niemieckiego, stosowanego na terytorium zaboru pruskiego, mógł się dopuścić nie tylko obywatel Austro-Węgier, ale także obcokrajowiec. Było to rozwiązanie nowe i dotychczas niestosowane na terytorium polskim.

W Księstwie Warszawskim obowiązywały w zakresie zbrodni stanu przepisy Landrechtu Pruskiego z 1794 r., następnie Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego z 1818 r. i rosyjskiego Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1845 r.³⁰

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę najważniejszą regulację w przedmiocie zbrodni stanu zawierał kodeks karny z 1932 r. W kodeksie tym zbrodnią stanu było każde przestępstwo wymierzone przeciwko interesom zewnętrznym państwa oraz jego stosunkom międzynarodowym. Zatem na gruncie polskim przyjęto wypracowaną przez niemiecką naukę prawa karnego definicję zbrodni stanu³¹. Jednocześnie w regulacjach kodeksowych prawodawca odstąpił od użycia pojęcia „zdrada kraju”. Doktryna prawa, wzorem rozwiązań francuskich, stanęła na stanowisku, że ustawowe nazwanie przestępstwa pociąga konsekwencje dla wykładni i stosowania prawa oraz rzutuje na ocenę działania sprawcy przez sąd, a w konsekwencji wpływa na

²⁸ Przepisy Ustawy karnej dla Zachodniej Galicji obowiązywały na ziemiach zagarniętych Polsce w III rozbiorze. Przepisy tej ustawy opierały się na koncepcji równości wobec prawa oraz na zasadach *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*. Więcej zob. *ibidem*, s. 15.

²⁹ *Ibidem*, s. 16.

³⁰ Art. 64 Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego zawierał wyliczenie, jakie czyny zabronione stanowiły zbrodnie stanu. Czynami tymi były: obraza majestatu, rokosz i zdrada kraju. Ustawową definicję zbrodni obrazy majestatu zawierał art. 65 kodeksu, który stanowił, że obraza majestatu był zamach, spisek, targnięcie się na życie, zdrowie lub wolność panującego. Podobną regulację w przedmiocie zbrodni stanu i zbrodni obrazy majestatu zawierał Kodeks Kar Głównych i Poprawczych, sankcjonujący najwyższy wymiar kary i pozbawienie wszelkich praw każdego, kto dopuścił się jakiegokolwiek zamachu lub targnął się na życie, zdrowie i cześć cara. Na równi z przedmiotową zbrodnią traktowane było wszelkie działanie zmierzające do pozbawienia panującego tronu, wolności lub ograniczenia jego praw. Więcej zob. A. Dziadzio, D. Malec, *Historia...*, s. 73.

³¹ H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 13.

wymiar kary³². Z tego powodu odstąpiono od posługiwania się terminem zdrady w odniesieniu do opisanej kategorii przestępstw, ale w połączeniu z brakiem ustawowej definicji zdrady kraju było to przyczyną licznych kłopotów interpretacyjnych³³.

Zerwanie z dotychczasową terminologią skutkowało bowiem niemożnością odwołania się do tradycyjnego ujęcia przestępstwa zdrady kraju i wypracowanego w tym względzie orzecznictwa. Problemu tego nie rozwiązywały także częściowe uregulowania w tym zakresie zawarte w kilku pozakodeksowych regulacjach prawnych, m.in. w rozporządzeniu Prezydenta RP z 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa³⁴ i dekrete Prezydenta RP z 22 listopada 1938 r. o ochronie niektórych interesów państwa³⁵.

Brak uregulowania kodeksowego pojęcia zdrady kraju był wypełniany praktyką orzecniczą. W jej wyniku wymiar sprawiedliwości II Rzeczypospolitej przyjął, iż przestępstwa, które ogólnie można było nazwać zbrodniami stanu, zostały wyodrębnienie ze wszystkich przestępstw w oparciu o kryterium przedmiotu ochrony i zamachu, którym było państwo jako całość, natomiast poszczególne rodzaje przestępstw przeciwko państwu były źródłem zagrożenia dla pojedynczych dóbr prawnych, które na państwo się składały. Dobrami tymi były ustroj państwa, organy władzy państwowej, niepodległość państwa, godło, flaga państwowa oraz zdrowie i życie osób pełniących funkcje publiczne. Przyjęto, że państwo było abstrakcyjnie ujętym najwyższym dobrem prawnym, a jego ochrona była zadaniem prawa karnego, niezależnie od formy ustroju państwowego. Wynikało to z faktu, że zapewnienie bytu i ochrony najwyższej zorganizowanej zbiorowości, jaką było państwo, wymagało ochrony jego urzędów oraz władz naczelných.

Interpretacja ta była możliwa dzięki założeniu, że jednym z zadań państwa było działanie dla dobra tworzących państwo obywateli. Cel ochronny można było osiągnąć poprzez koordynowanie niekiedy sprzecznych interesów obywateli, a państwo, poprzez swe organy, rozstrzygało, co było dla niego pożyteczne, i nie mogło dopuścić, aby użycie przemocy przeciwko jego organom lub przeciwko dobrom państwowym było dozwolone przez prawo.

Przyjmując przytoczoną interpretację, uznać należy, iż wyodrębnienie z ogólnej grupy przestępstw zbrodni stanu oparto na założeniu, że użycie przez

³² *Ibidem*, s. 49.

³³ Wskazówką interpretacyjną było tu orzecznictwo Sądu Najwyższego, który przyjmował, iż każde działanie przyczyniające się do rozzuchwalenia wroga Polski na zajętej obszarze państwa, które służy utrwaleniu jego przewagi lub pomnaża jego siły i środki bojowe, należy zinterpretować jako zdradę kraju, bez względu na realne następstwa tego działania. Więcej zob. *ibidem*, s. 53–54.

³⁴ DzU z 1934 r. nr 94, poz. 951.

³⁵ DzU z 1938 r. nr 91, poz. 623.

obywateli środków nielegalnych (tj. nieprzewidzianych prawem publicznym) przeciwko organom władzy państwowej lub przeciwko ustrojowi niszczy ośrodki władzy i wywołuje zamęt. Prowadzi to do podważenia istnienia osobowości prawnej państwa, która wyraża się m.in. w funkcjonowaniu jego organów³⁶. Z tego powodu przestępstwa zaliczane do grupy zbrodni stanu stanowiły czyny zabronione, których sprawcy mieli podlegać najsurowszemu wymiarowi kary.

Po II wojnie światowej komunistyczne organy władzy tworzyły liczne przepisy prawne sankcjonujące odpowiedzialność karną za przestępstwa zdrady kraju. Cechą charakterystyczną tych regulacji była zbieżność konstrukcji językowej tworzonych przepisów prawnych z regulacjami okresu międzywojennego, przy odmiennym ich interpretowaniu.

Przepisy prawne sankcjonujące przestępstwa będące zbrodniami zdrady kraju wprowadzały różne akty prawne obowiązujące po 1944 r. Zbrodnie te przewidywały przepisy m.in. dekretu z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców narodu polskiego³⁷, dekret z 30 października 1944 r. o ochronie państwa i dekret z 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r.³⁸ Regulacje prawne w tym zakresie zawierał także dekret z 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego³⁹.

Niewątpliwie najczęściej w praktyce orzecniczej powojennego wymiaru sprawiedliwości zastosowanie znajdowały przepisy art. 86 §1 i 2 kkwp zawarte w rozdziale XVII, zatytułowanym „Zbrodnie stanu”. Przyjęto w nim za francuską nauką prawa karnego, że czyny wypełniające znamiona przestępstw określonych w §1 i 2 art. 86 kkwp stanowiły przestępstwa polityczne będące jednocześnie „przestępstwami przeciwko państwu”. Podkreślić przy tym należy, iż termin „przestępstwa polityczne” był terminem szerszym od pojęcia „przestępstwa przeciwko państwu”, gdyż przestępstwa polityczne obejmowały oprócz przestępstw przeciwko państwu, wyodrębnionych ze względu na przedmiot ochrony także przestępstwa wydzielone ze względów subiektywnych, tj. te czyny zabronione, które zostały popełnione z pobudek (motywów) politycznych. Mając na uwadze, iż zdefiniowanie przestępstw politycznych budziło liczne spory doktrynalne także na gruncie komunistycznego rozumienia prawa karnego⁴⁰, w latach 1944–1955 przyjęto, iż przestępstwami politycznymi

³⁶ Wyrok SN z dnia 2 X 1933 r., sygn. akt I K 639/33, OSN (K) 1934/7/129.

³⁷ DzU RP z 1944 r. nr 4, poz. 16.

³⁸ DzU RP z 1946 r. nr 41, poz. 237.

³⁹ DzU RP z 1946 r. nr 5, poz. 46.

⁴⁰ I. Andrzejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1976, s. 101.

były czyny zabronione, u których podstaw leżały pobudki ideologiczne⁴¹. Było to konsekwencją przyjęcia tzw. teorii preponderencji, na gruncie której zdefiniowanie pojęcia przestępstwa politycznego było możliwe poprzez wyeksponowanie jego elementów podmiotowych i podkreślenie motywów ideowych, którymi przy działaniu przestępnym kierował się sprawca.

W następstwie założenia, iż przypisanie popełnienia przestępstwa określonego w art. 86 kkwp wymaga istnienia pobudek ideologicznych, konieczne było ustalenie istnienia zamiaru sprawcy, polegającego na tym, że w drodze walki zbrojnej (przy użyciu przemocy) zmierzał on do usiłowania zmiany ustroju politycznego państwa, usiłowania zmiany rządów lub ewentualnie dążył do zmiany osób sprawujących rządy w państwie. Zatem brak jednoznacznej i obiektywnej definicji przestępstwa politycznego spowodował, iż w teorii prawa zaczęto posługiwać się elementami podmiotowymi i motywami ideowymi sprawców czynów zabronionych, aby określić charakter tychże przestępstw.

Istotną cechą stwierdzenia popełnienia przestępstwa politycznego było to, iż w odniesieniu do sprawców tych przestępstw, w szczególności sprawców przestępstw zdrady kraju, dążono do ich wyeliminowania ze społeczeństwa przez ich fizyczne lub moralne unicestwienie⁴². Ten cel przyświecał także twórcom kkwp.

Przestępstwami politycznymi na gruncie kkwp były poza czynami określonymi w art. 86 kkwp także czyny z art. 87 do 89, 94 i 95 kkwp. Ich wyodrębnienie z ogólnej grupy zbrodni stanu zostało dokonane ze względu na rodzajowy przedmiot przestępstw, którym był ustrój państwa i organy jego władzy. Pozostałe przepisy sankcjonujące przestępstwa będące zbrodniami stanu chroniły inne dobra prawne, takie jak: terytorium państwa (art. 85 kkwp), niepodległość państwa (art. 92 kkwp), życie lub zdrowie przedstawiciela państwa, wojsko polskie lub wojska sprzymierzone (art. 93 kkwp), pokój (art. 96 kkwp), godło i flagą państwową (art. 101 kkwp)⁴³.

Wobec przeniesienia punktu ciężkości ochrony z państwa i jego „konstytucyjnego ustroju” na ochronę dla założeń ideologicznych państwa komunistycznego można pokusić się o stwierdzenie, iż zaczął dokonywać się regres prawa karnego⁴⁴. Było to następstwem bezkrytycznego przenoszenia

⁴¹ Oznaczało to pobudki wynikające z poglądów na świat i życie społeczne, odmienne od głoszonych przez komunistów.

⁴² H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 20.

⁴³ Z uwagi na fakt, iż kkwp zawierał normy prawne chroniące zarówno dobra narodu o najwyższej randze, jak też istotne interesy wojskowe, uznawany był za uniwersalną ustawę karną, na tyle „postępową”, iż mimo swego tymczasowego charakteru przetrwał aż do wydania kodeksu karnego w 1969 r.

⁴⁴ J. Żurek, „Prawo jest dla nas, a nie my dla prawa...” (*Duchowieństwo katolickie przed sądami komunistycznymi*) [w:] *Represje wobec duchowieństwa, kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego* pod red. J. Myszora i A. Dziuroka, Katowice 2004, s. 139.

rozwiązań radzieckich na grunt polskiego prawa karnego. Teza ta znajduje potwierdzenie m.in. w tym, iż po rewolucji październikowej art. 1 aktu prawnego zwanego „Przewodnimi zasadami w zakresie prawa karnego Rosyjskiej Socjalistycznej Federacji Republik Radzieckich” z 12 grudnia 1919 r. przyjął ustawową definicję przestępstwa. Na gruncie radzieckim przestępstwo było naruszeniem norm prawnych chroniących system stosunków społecznych społeczeństwa klasowego⁴⁵. Dwa lata później nastąpiła ewolucja w definicji przestępstwa w ujęciu radzieckiej nauki prawa, na gruncie której przyjęto, iż przestępstwem było zjawisko niebezpieczne dla ustroju⁴⁶. Konsekwencją tak zmodyfikowanej definicji przestępstwa było to, iż tylko organy władzy sowieckiej były upoważnione do wydawania ustaw wiążących wszystkie republiki Związku Radzieckiego, które regulowały przestępstwa przeciwko państwu, zwane przestępstwami kontrrewolucyjnymi⁴⁷.

Twórcą koncepcji przestępstwa kontrrewolucyjnego był Lenin, który twierdził, iż należy odrzucić uniwersalne instytucje prawne, takie jak sprawiedliwość, niezawisłość sędziowska, niezależność wymiaru sprawiedliwości oraz gwarantowane przez państwo – prawa polityczne. Uznawał bowiem, iż niepotrzebnie krępują ustawodawcę, a przecież były jedynie fikcją⁴⁸. Tymczasem prawo karne miało służyć nowym zadaniom, w szczególności zaś miało być narzędziem walki z oponentami politycznymi⁴⁹.

W efekcie leninowskiej koncepcji przestępstwa kontrrewolucyjnego na gruncie radzieckiej nauki prawa karnego na nowo zdefiniowano pojęcie przestępstwa politycznego. Jeden z marksistowskich prawników Piotr Iwanowicz Stuczka zaproponował stworzenie dwóch systemów prawnych, tak aby odrębnie można było uregulować przestępstwa o charakterze pospolitym i politycznym⁵⁰. Celem tego rozwiązania było przyjęcie, że przestępstwa polityczne miały być rozpoznawane bez wymaganych gwarancji procesowych. Stuczka w odniesieniu do grupy przestępstw politycznych nie widział powodu ochrony prawnej oskarżonych, a więc stosowania zasady domniemania niewinności, prowadzenia postępowania dowodowego czy zachowania instytucji

⁴⁵ I. Andrejew, J. Sawicki, *Istota przestępstwa w Polsce Ludowej. Kilka uwag z zakresu teorii prawa karnego*, Warszawa 1949, s. 60.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1976, s. 60–61.

⁴⁸ A. Bosiacki, *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje prawne „bolszewickiej” Rosji 1917–1921*, Warszawa 1999, s. 41.

⁴⁹ Radziecka nauka prawa karnego przyjęła, że ustawa karna jest „orzędem władzy w rękach państwa socjalistycznego, służącym do skutecznej walki z wrogami ludu”. Więcej zob. I. Andrejew, J. Sawicki, *Istotne...*, s. 63.

⁵⁰ A. Bosiacki, *Utopia...*, s. 50.

apelacji od wyroku sądu do instancji wyższej⁵¹. Takiemu prawodawstwu, zdaniem Stuczki, podlegać mieli przeciwnicy rewolucji. Ponadto za przestępstwa polityczne należało wymierzać najwyższe kary, z pominięciem dopuszczenia możliwości stosowania okoliczności skutkujących ich złagodzeniem. Uważał on, że w okresie rewolucji tylko zastosowanie najbardziej radykalnych środków w stosunku do przeciwników „nowego porządku” było jedynym skutecznym sposobem zaprowadzenia posłuszeństwa i pokoju w warunkach wojny domowej⁵².

Wypracowana przez radziecką naukę prawa karnego definicja przestępstwa politycznego została przeniesiona na grunt polski bez modyfikacji i posłużyła do interpretacji i stosowania przez komunistyczny wymiar sprawiedliwości art. 86 kkwp. Dla usprawiedliwienia bezkrytycznego transferu dorobku radzieckiej nauki prawa karnego w zakresie przestępstw politycznych na grunt polski komuniści przyjęli, że przepis art. 86 kkwp był stosowany „w okresie wyzwania spod okupacji hitlerowskiej i walki o władzę z siłami reakcji”⁵³.

Praktykę wykorzystywania przepisów prawa sankcjonujących odpowiedzialność karną za zdradę stanu do celów ideologicznych potwierdzono w okresie ujawniania i naprawy błędów i wypaczeń. Tłumaczono wówczas, iż w okresie utrwalania władzy komunistów w Polsce ustawodawstwo karne było traktowane jako środek, który służył do realizacji bieżącej polityki, a wówczas cel brał górę nad zasadami praworządności⁵⁴. De facto było to więc potwierdzenie powszechnej akceptacji dla teorii, iż prawo karne w latach 1944–1956 było instrumentem służącym do prowadzenia walki o władzę, a w konsekwencji źródłem prawa „była wola klasy sprawującej władzę, która była zdolna do narzucenia swojej woli pozostałym siłom społecznym”⁵⁵.

Potwierdzeniem dla prezentowanych tez było orzecznictwo wojskowego wymiaru sprawiedliwości z lat 1944–1955, w szczególności w zakresie stosowania art. 86 kkwp. Wojskowe sądy rejonowe stały się bowiem szybko i sprawną machiną umożliwiającą eliminację ze społeczeństwa członków zbrojnego podziemia niepodległościowego oraz opozycji politycznej⁵⁶. Było to możliwe dzięki temu, iż ideologia marksistowsko-leninowska zakładała odrzucenie monteskiuszowskiej zasady trójpodziału władzy, w myśl której sądownictwo było odrębną i niezawisłą władzą od władzy wykonawczej. Stworzyło to podstawy do tego, iż komunistyczny wymiar sprawiedliwości, a w

⁵¹ *Ibidem*, s. 52.

⁵² *Ibidem*, s. 187.

⁵³ I. Andrejew, *Polskie prawo...*, s. 64.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 65.

⁵⁵ A. Bosiacki, *Utopia...*, s. 218.

⁵⁶ J. Borowiec, *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa 2004, s. 51.

szczegółności sądownictwo wojskowe, nie było związane żadnym prawem pisanym, a jego celem było stosowanie represji, które miały posłużyć do realizacji celów rewolucyjnych⁵⁷. Zmianę w tym zakresie oraz w pojmowaniu funkcji prawa karnego przyniosła dopiero odwilż 1956 r.

Komunistyczni teoretycy prawa karnego podkreślali, że nawet te zapisy prawne, które nie budziły wątpliwości interpretacyjnych, w różnych czasach mogą być w odmienny sposób stosowane do czynów ludzkich, gdyż wynikają z różnego podłoża społecznego i wynikają z odmiennej motywacji postępowania⁵⁸. Wobec takiego rozumienia zapisów prawnych komunistyczna doktryna prawa karnego pojmowała przestępstwa przeciwko państwu inaczej niż polskie prawodawstwo przedwojenne, pomimo iż z jurystycznego punktu widzenia przestępstwa te opisane zostały w obu systemach prawnych przy użyciu tych samych lub prawie tych samych znamion. Różnica dotyczyła odmiennego stosowania i interpretacji przepisów kkwp w stosunku do wcześniejszych kodyfikacji prawnych oraz odwoływania się do innego podłoża ideowego. Było to następstwem objęcia ochroną prawną diametralnie innych dóbr prawem chronionych, tj. ludowego państwa i jego sił zbrojnych. Natomiast zaistniała różnica interpretacyjna nie wynikała z odmiennych pod względem leksykalnym i gramatycznym regulacji prawnych poszczególnych instytucji prawa karnego⁵⁹.

Wzorowanie się na radzieckiej nauce prawa karnego w Polsce w latach 1944–1955 było powszechne nie tylko w zakresie przypisywania nowych zadań prawu karnemu. Również braki w zakresie regulacji prawnych były na gruncie prawa polskiego uzupełniane interpretacją przenoszona wprost na grunt polski z radzieckiego systemu stosowania prawa. Przykładem jest tu interpretacja zakładająca, że choć na gruncie polskim nie zostało wprost uregulowane w prawie karnym przestępstwo zdrady ojczyzny polegające na zawiązaniu spisku w celu zmiany ustroju, to taką interpretację wymiar sprawiedliwości przyjął dla przestępstwa uregulowanego w art. 86 §2 kkwp. Orzecznictwo wojskowego wymiaru sprawiedliwości potwierdza tezę, że każde porozumienie się (zrzeszenie w organizację lub związek osób) w celu podjęcia próby usiłowania zmiany ustroju lub organów władzy było spiskiem, stanowiącym przestępstwo kontrrewolucyjne. W przypadku dowiedzenia w toku postępowania przygotowawczego istnienia zorganizowanej grupy lub organizacji zakładano, iż spiskowcy dążą do przywrócenia ustroju kapitalistycznego i w tym celu działają w bezpośrednim związku z obcym państwem⁶⁰. Stąd też założenie, że każde porozumienie, które miało na celu przejęcie władzy, było zamachem na

⁵⁷ A. Bosiacki, *Utopia...*, s. 186.

⁵⁸ I. Andrejew, *Polskie prawo...*, s. 27.

⁵⁹ E. Bandosz, *Wojskowe prawo karne 1943–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1986, nr 4 s. 135.

⁶⁰ J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 86.

zewnętrzne bezpieczeństwo państwa i stanowiło zbrodnię stanu, nawet jeżeli nie zakładało działania przy użyciu przemocy⁶¹. W ten sposób wzorem nauki radzieckiej na gruncie polskim wprowadzono tożsamość pojęcia usiłowania obalenia przemocą ustroju socjalistycznego z pojęciem zdrady ojczyzny⁶².

Dokonał się także podział przestępstw przeciwko państwu na przestępstwa przeciupaństwowe i przestępstwa przeciwustrojowe⁶³. To rozwiązanie radzieckie było przeniesione nie tylko na grunt polskiego prawa karnego, lecz stosowane było we wszystkich państwach tzw. demokracji ludowej. Przestępstwa przeciwustrojowe były przestępstwami kontrrewolucyjnymi⁶⁴. Uregulowane one zostały w przepisach Kodeksu karnego rosyjskiego z 1922 r., a ich wprowadzenie było konsekwencją walki z „siłami kontrrewolucyjnymi” w okresie wojny domowej w pierwszych latach istnienia Związku Sowieckiego⁶⁵.

Przestępstwo kontrrewolucyjne zostało zdefiniowane w art. 57 kodeksu karnego ZSRS. Przepis ten stanowił, że za kontrrewolucyjny należało uznać każdy czyn, który zmierzał do obalenia zdobytej „w wyniku rewolucji proletariackiej” władzy sprawowanej przez rady robotniczo-chłopskie i rząd. Kontrrewolucyjne było każde działanie, którego celem było udzielenie pomocy „burżuazji międzynarodowej”, dążącej do obalenia władzy sowiektów poprzez interwencję bezpośrednią, blokady, szpiegostwo lub finansowanie nielegalnej prasy. Definicję przestępstwa kontrrewolucyjnego z art. 57 kodeksu karnego ZSRS rozwijał art. 59, w którym przykładowo wyliczone zostały czyny zabronione, które należało uznać za kontrrewolucyjne⁶⁶. Sankcją za popełnienie

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ P. Kłodoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956)*, Warszawa 2004, s. 133.

⁶⁴ Polskie prawo karne nigdy nie zdefiniowało w sposób ustawowy pojęcia przestępstwa kontrrewolucyjnego. Orzecznictwo oraz doktryna w tym względzie opierały się na prawie radzieckim, które stanowiło, iż kontrrewolucyjny był każdy czyn zmierzający do obalenia, podważenia lub osłabienia władzy rad robotniczo-chłopskich i wybranych przez nie, na podstawie konstytucji ZSRS i konstytucji republik związkowych, rządów robotniczo-chłopskich ZSRS i republik związkowych albo do podważenia lub osłabienia zewnętrznego bezpieczeństwa ZSRS oraz podstawowych gospodarczych, politycznych i narodowych zdobyczy rewolucji proletariackiej. Cyt. za A. Bosiacki, *Utopia...*, s. 145.

⁶⁵ W ZSRS walkę z kontrrewolucją prowadziły trybunały rewolucyjne, wybierane przez miejskie lub gubernialne rady delegatów robotniczych i żołnierskich, zaś śledztwo prowadziły specjalne komisje powołane przez rady robotniczo-chłopskie oraz Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrrewolucją.

⁶⁶ Art. 59 kk ZSRS stanowił, iż zdradą kraju było porozumiewanie się z obcym państwem lub z poszczególnymi jego przedstawicielami, mające na celu skłonienie tegoż państwa do zbrojnej interwencji w sprawie republiki, do wypowiedzenia wojny lub do organizowania wyprawy wojennej, ale również wspieranie obcych państw po wypowiedzeniu wojny lub po wysłaniu ekspedycji, bez względu na to, na czym owo wspieranie polegało. Więcej zob. H. Rajzman, *Zdrada...*, s. 37.

przestępstwa kontrrewolucyjnego była śmierć oraz obligatoryjnie orzekano przepadek majątku skazanego. Regulację czynu kontrrewolucyjnego powielił kodeks ZSRS z 1926 r., a dodatkową sankcją w stosunku do regulacji z 1922 r. było to, iż w przypadku popełnienia przestępstwa kontrrewolucyjnego sąd decydował o zastosowaniu lub niezastosowaniu przepisów o przedawnieniu⁶⁷.

W prawie karnym ZSRS dalsze regulacje w przedmiocie przestępstw kontrrewolucyjnych wprowadziła ustawa z 25 lutego 1927 r. o przestępstwach przeciwko państwu⁶⁸. Regulacja ta rozszerzyła pojęcie przestępstwa kontrrewolucyjnego na działania polegające na udzielaniu pomocy lub braniu udziału w organizacji „wspierającej burżuazję międzynarodową, zamachy godzące w podstawy polityczne i gospodarcze ZSRS, a także w zdobycze rewolucji proletariackiej.”⁶⁹

Podążając za tymi wzorcami w polskim prawie karnym, zbrodnie stanu będące przestępstwami politycznymi zaczęto określać mianem przestępstw kontrrewolucyjnych⁷⁰. Przestępstwa kontrrewolucyjne wyodrębniano ze względu na podmiotową stronę przestępstwa, czyli motywację sprawcy, co oznaczało, iż działał on z pobudek wrogich władzy komunistów w Polsce. W doktrynie i praktyce orzeczniczej lat 1944–1955 przyjęto definicję pobudek kontrrewolucyjnych. Były nimi pragnienia i dążenia wynikające z nastrojów pobudzających człowieka do działania wrogiego wobec władzy komunistycznej. Pobudki te w praktyce mogły być przypisane każdemu, kto odważył się na krytykę władzy lub ustroju. Osoba, której przypisywano działanie inspirowane tego rodzaju pobudkami, była wrogiem Polski Ludowej i konieczne było jej niezwłoczne wyizolowanie ze społeczeństwa.

Zarówno w doktrynie, jak też orzecznictwie przyjęto bowiem, że pobudki kontrrewolucyjne, na gruncie których już doszło do wyłonienia się zamiaru przestępczego, mogą nadal istnieć, a nawet doprowadzić do wykreowania kolejnego kontrrewolucyjnego zamiaru przestępczego⁷¹.

Kontrrewolucyjny zamiar przestępny mógł być bezpośredni lub ewentualny. Przyjmowano, że zamiar przestępny bezpośredni występował wówczas, gdy sprawca czynu godził w przedmiot przestępstwa kontrrewolucyjnego, tj. państwo demokracji ludowej, jego ustrój, organy władzy i bezpieczeństwo.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 38.

⁶⁸ Ustawa wyodrębniła jako przestępstwa kontrrewolucyjne: powstanie zbrojne, wejście w porozumienie z obcym państwem w celach kontrrewolucyjnych, okazanie pomocy burżuazji, nakłanianie obcego państwa do wojny z ZSRS, szpiegostwo, szkodnictwo, akt terroru, dywersja, kontrrewolucyjna propaganda, organizowanie przestępstw kontrrewolucyjnych, niezawiadomienie o przestępstwach kontrrewolucyjnych, walka z ruchem rewolucyjnym, sabotaż kontrrewolucyjny. Więcej zob. J. Wojciechowska, *Rozwój...*, s. 35–36.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 36.

⁷⁰ I. Andrejew, *Polskie prawo...*, s. 102.

⁷¹ *Ibidem*.

Natomiast kontrrewolucyjny zamiar ewentualny miał miejsce, gdy sprawca czynu przestępnego nie godził wprost w przedmiot przestępstwa kontrrewolucyjnego, ale przewidywał, że swoim działaniem może w ten przedmiot ugodzić, i na to się zgadzał. Przyjęta konstrukcja kontrrewolucyjnego zamiaru ewentualnego była podówczas bardzo nowatorska, gdyż w nauce prawa karnego zakładano, że jeżeli sprawca przestępstwa działał w określonym celu, to nie można mu przypisać tym samym zamiaru ewentualnego⁷².

Te rozwiązania, które wypracowała radziecka nauka prawa karnego w zakresie przestępstw kontrrewolucyjnych, znajdowały zastosowanie do przestępstw uregulowanych w rozdziale XVII kkwp, z tego powodu można je na gruncie polskim nazwać przestępstwami kontrrewolucyjnymi. Ich przedmiotem była Polska, rozumiana jako państwo tworzącej się „demokracji ludowej”, oraz jej bezpieczeństwo. Podstawą do wyodrębnienia przestępstw kontrrewolucyjnych na gruncie prawa karnego polskiego były pobudki, którymi kierował się sprawca przestępstwa, a pobudkami tymi były wyłącznie motywy wrogie Polsce Lubelskiej, a następnie – Polsce Ludowej⁷³. Prawne uregulowanie definicji przestępstwa kontrrewolucyjnego na gruncie polskiego prawa karnego nie nastąpiło nigdy. Natomiast przestępstwo kontrrewolucyjne zostało zdefiniowane w 1952 r. na gruncie praktycznym w orzeczeniu Najwyższego Sądu Wojskowego. Można zatem za Najwyższym Sądem Wojskowym przyjąć, iż przedmiotem przestępstwa kontrrewolucyjnego była Polska Rzeczpospolita Ludowa, definiowana jako państwo demokracji ludowej – „postać dyktatury proletariatu, ustroj polityczny i społeczno-gospodarczy, władza ludowa, podstawy ekonomiczne Polski Ludowej, jej niezawisłość i bezpieczeństwo”. Podmiotem przestępstwa kontrrewolucyjnego był natomiast wróg Polski Ludowej⁷⁴. Poprzez używanie przymiotnika „kontrrewolucyjne” przy opisywaniu przestępstw zbrodni stanu jednocześnie podkreślano ich antyustrojowy charakter⁷⁵.

Zaadaptowanie pojęcia przestępstwa kontrrewolucyjnego do polskiej nauki prawa karnego wzorem prawa wschodniego sąsiada skutkowało przyjęciem założenia, iż zadaniem prawa karnego jest przede wszystkim zapewnienie ochrony wprowadzonego ustroju państwowego oraz komunistycznego systemu własności⁷⁶. Rozwiązanie takie było możliwe w związku z głoszoną powszechnie tezą, iż „w imię międzynarodowej solidarności ludzi pracy

⁷² Z.A. Ziemia, *Prawo przeciwko społeczeństwu*, Warszawa 1997, s. 91.

⁷³ A. Jaracz, *Orzecznictwo i działalność wojskowych sądów rejonowych na Pomorzu Środkowym w latach 1946–1955* [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce w latach 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000, s. 199.

⁷⁴ Cytat za: P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie...*, s. 129.

⁷⁵ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1996, s. 226.

⁷⁶ M. Żukowski, „Szeptana propaganda” w orzecznictwie Wojskowego Sądu Rejonowego w Koszalinie w latach 1950–1955 [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów...*, s. 303.

kontrrewolucyjny był każdy czyn, który zagrażał państwu, jego ustrojowi lub władzy, choćby był popełniony także w innych państwach bloku demokracji ludowej, które nie wchodziły w skład Związku Radzieckiego”⁷⁷.

W tym stanie rzeczy przestępstwa kontrrewolucyjne zostały uznane za przestępstwa o najwyższym społecznym niebezpieczeństwie. Były to zbrodnie stanu, które można było popełnić tylko umyślnie zgodnie z zasadą odpowiedzialności sformułowaną w art. 11 kkwp. W grupie zbrodni stanu, uregulowanych w rozdziale XVII kkwp, szczególne miejsce zajmowały przestępstwa z art. 86 §1 i 2 kkwp. Do ich znamion należał zamiar przestępny (*dolus malus*), przy czym zamiar ten mógł być bezpośredni lub pośredni. Oznaczało to, iż działania mające na celu usiłowanie zmiany ustroju państwowego lub usiłowanie usunięcia organów władzy państwowej można było popełnić albo mając zamiar popełnienia przedmiotowego czynu, albo przynajmniej przewidując możliwość jego popełnienia, godząc się na to. W celu zaś ustalenia, czy została spełniona przedmiotowa strona czynu zabronionego, niezbędne było stwierdzenie istnienia związku przyczynowego między działaniem a skutkiem przestępnym. Ponadto przestępstwa z art. 86 §1 i 2 kkwp ze względu na formę były przestępstwami formalnymi z działania⁷⁸.

Chcąc zebrać w jednym rozdziale kkwp wszystkie przestępstwa będące zbrodniami stanu, prawodawca komunistyczny posłużył się koncepcją przedmiotową w zdefiniowaniu przestępstw przeciwko państwu. Koncepcja ta była dogodna dla organów wymiaru sprawiedliwości, gdyż dawała pełną swobodę tworzenia katalogu zbrodni stanu⁷⁹. Pozwalała na założenie, iż przestępstwami kontrrewolucyjnymi były te czyny, które w danym momencie historycznym władza państwowa chciała za takie uznać. Dzięki przyjęciu prezentowanej definicji przestępstwa kontrrewolucyjnego w okresie instalowania władzy komunistycznej mogli znacznie rozszerzyć katalog przestępstw antypaństwowych. Bezpośrednią przyczyną tego stanu rzeczy było to, iż nowa władza, nie mając legitymacji społecznej, musiała dokonywać nadinterpretacji prawa, aby móc prowadzić skuteczną walkę ze swymi oponentami politycznymi. Z tego powodu każdy przejaw nieposłuszeństwa wobec władzy był traktowany jako wystąpienie przeciwko państwu, które mogło być zinterpretowane jako wypełniające znamiona zbrodni stanu⁸⁰. Dodatkowym argumentem było także to, iż sprawca przestępstwa kontrrewolucyjnego był elementem społecznie niebezpiecznym, a w związku z tym niepożądanym w społeczeństwie, w przeciwieństwie do zwykłych kryminalistów. Zatem na los podejrzanego o

⁷⁷ Z.A. Ziemba, *Prawo przeciwko...*, s. 89.

⁷⁸ W tym wypadku należy odwołać się do ustawowej definicji usiłowania, zawartej w art. 24 §1 kkwp, który stanowi, iż odpowiada za usiłowanie ten, kto w zamiarze popełnienia przestępstwa przedsięwziera działanie.

⁷⁹ P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie...*, s. 33.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 168.

popęlnienie przestępstwa kontrrewolucyjnego w procesie karnym, poza przypisywanym mu przestępnym zachowaniem, wpływ miało także jego pochodzenie społeczne, stan świadomości oraz status społeczny, choć były to czynniki obiektywne, odbiegające od winy sprawcy oraz jego przestępnego działania. Komunistyczni ideolodzy prawa karnego zakładali jednak, iż warunkowały one zachowania kontrrewolucyjne, a zatem miały wpływ na formowanie się postaw antysocjalistycznych.

W ten sposób podkreślano słuszość i moc założenia, iż prawo karne miało chronić tych, którzy byli bezgranicznie oddani władzy komunistycznej, zaś stosowane rozwiązania prawne (bezprawne) służyć miały represjonowaniu, a w dalszej kolejności wyeliminowaniu ze społeczeństwa opozycji politycznej w celu zapewnienia nieograniczonej i niekontrolowanej społecznie władzy. Prawo karne było swoistym narzędziem wspierającym władzę komunistyczną i narzucony siłą ustrój polityczny⁸¹. W tym stanie rzeczy stwierdzić należy, iż przepisy rozdziału XVII kkwp, a w szczególności art. 86 kkwp, wykorzystywano w celu nieskrępowanego zasadami praworządności zwalczania i niszczenia przeciwników politycznych władzy komunistycznej⁸².

Reasumując, zbrodnie stanu, jakimi były przestępstwa usiłowania zmiany w drodze przemocy ustroju państwowego lub organów władzy państwowej, kształtowały się na przestrzeni wieków. Zawsze istniała pokusa ze strony sprawujących władzę do nadinterpretacji przepisów sankcjonujących odpowiedzialność karną sprawców tego typu czynów zabronionych. Licznych nadużyć w tym zakresie dopuścił się zwłaszcza komunistyczny wymiar sprawiedliwości w latach 1944–1955. Nadużycia te były możliwe na gruncie polskiego prawa karnego przede wszystkim dzięki przeniesionym wprost rozwiązaniom radzieckich karnistów. Skutkowało to stosowaniem przepisów o zbrodniach stanu uregulowanych w kkwp, a w szczególności w jego art. 86, także w odniesieniu do działań oraz osób, którym w demokratycznym państwie prawa trudno byłoby przypisać zamiar przestępny. Niewątpliwie było to konsekwencją odejścia od rozwiązań prawnych znanych państwu pozostającemu pod wpływem kultury łacińskiej. Zawsze bowiem odrzucenie przez państwo wypracowanych w wyniku doktryny oraz praktyki orzeczniczej rozwiązań prawnych oraz osiągnięć praktyki orzeczniczej prowadziło do nieprawidłowości w zakresie stosowania prawa. Miało to miejsce zwłaszcza, gdy prawo karne stawało się narzędziem służącym do utrwalania władzy i było wykorzystywane do jej ochrony przed przeciwnikami politycznymi.

CRIME OF ATTEMPT TO CHANGE THE POLITICAL SYSTEM

⁸¹ M. Kallas, A. Lityński, *Prawo Polski Ludowej*, Warszawa 2002, s. 308.

⁸² P. Kładocny, *Prawo jako narzędzie...*, s. 133.

This paper is a trial to analyze the shaping process of crimes of attempt to change the political system of the State and of attempt to change State authority agencies throughout centuries. These crimes, included among high treasons, have undergone evolution, both in respect of legal interpretation (subsumption of specific facts under the binding legal regulations) and judicial decisions, but also in respect to their meaning for power consolidation in the State. A specific expression of such an evolution was recognition of crimes of attempt to change the political system of the State and of attempt to change State authority agencies, regulated by Art. 86 of the criminal code of the Polish Army from 1944, following the Soviet law, as counterrevolutionary crimes. It was a new concept, alien to the Polish legal system, which in the period of communism enabled using regulations of criminal law to introduce and then to consolidate their power in Poland. Recognition as counterrevolutionary crime of an action whose origin were specific, political reasons that were unwelcome by the authorities, had a decisive influence upon qualification of human acts as unlawful acts that were high treasons.

Quite independent of the political system, there are some legal regulations sanctioning responsibility for acts aimed at state authority agencies and the political system of the state. The science of law has elaborated in this respect some legal regulations that are uniform in all democratic countries. As it is shown by the history of criminal law, abuses in applications of regulations sanctioning criminal responsibility in connection with committing crimes of high treason may originate from misinterpretation of legal regulations and latitude in giving sentences in criminal proceedings, which took place on a large scale in Poland from 1944 to 1956.